

סקירת ספרים

מבעד לארון השקוף: דיוקן של להט"ב בקיבוץ

עמית קחה וסלביה פוגל-ביזאוי (עורכים).
האוניברסיטה הפתוחה יד טבנקין, 2024. 413 עמודים.

אלעזר בן לולו*

כמה זה לחוץ אז למה עיר?
סתלבט בקיבוץ בחצי מחיר
אנ'לא עובד קשה בשביל להיות עשיר.
לא מחפש כפיים אם זה לא בסוף ה'
עד שמצאתי מה חיפשתי קצת הרגשתי תקוע [...]]
סתם בן אדם
שאוהב לגור בחור
ולקרוא לו מרכז העולם
(”סתלבט בקיבוץ”, פול טראנק, 2022)

לא מעט נכתב על הקיבוצים בישראל: על שינויים ארגוניים, על היבטים תרבותיים ולאומיים, על היותם מרחבים פוליטיים המשקפים דינמיקות ויחסי כוח בחברה הישראלית. מאז ומתמיד היה הקיבוץ סמל הממלכתיות, נציג בשורת של ההתחדשות היהודית בארץ ישראל והקמת המדינה העברית. מלבד ההקשר הלאומי-מקומי, לקיבוץ גם ייצוג מגדרי מובהק: ביטוי פרפורמטיבי של יהדות השרירים, ההטרסקסואלית כמובן, המחליפה תפיסות של יהדות אירופית רופסת, חלשה ופסיבית.

במסגרת הווייה סוציו-היסטורית תרבותית זו, מבקש הספר **מבעד לארון השקוף: דיוקן של להט"ב בקיבוץ** לבחון את מקומם של אלה שעשויים לערער דווקא על ההבניות הללו: להט"ב. ביטויים של פלורליזם, גיוון תודעתי ומגדרי, ביטויים גופניים שונים שמערערים על גישות דיכוטומיות, מופעים אי-בינאריים - כל אלו סודקים את השלמות ההטרונורמטיבית שהקיבוץ הציג בעבר ומציג גם היום. לפיכך, לא מפתיע שהמחקר על אודות חייהם של להט"ב בתקופות שונות בקיבוצים הוא דל ביותר. כאשר נחקרו חוויות חייהם השונות, החוקרים התמקדו בעיקר בתחושות הבדידות

* ד"ר אלעזר בן לולו, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוני' אריאל בשומרון
(elazar.benlulu@gmail.com).

והאחרות שנשזרו ביום-יום שלהם במרחבים משפחתיים וקהילתיים, אך לצד זאת, בעיקר בעשורים האחרונים, גם בהיבטים של קבלה. להט"ב רבים, מתוך חשש כבד, גזרו על עצמם שתיקה ארוכת שנים. הנה כמה ציטוטים המעידים על כך, של מרואיינות שקולותיהן הובאו במחקרים שונים בספר:

"הקיבוץ קבוצה מאוד סגורה [...] ידעתי שאני צריכה להסתיר, כי לא יאהבו אותי. הורים זורקים ילדים מהבית [...] היא שאלה אותי אם אני לסבית, הבן אדם הראשון. הרגשתי נוח להגיד לה כן" (שירה, עמ' 196).

"מגיל מאוד צעיר בקיבוץ שמתי חומה מהסביבה שלי. מחשבות אישיות, רגשות, לא שיתפתי את הסביבה [...] הנזק שהקיבוץ עשה לילדים הוא עצום" (חלי, עמ' 197).

"בשנה הראשונה שבת הזוג שלי היתה כאן איתי בקיבוץ, אנחנו שנתיים (ביחד). בשנה הראשונה אנשים לא אמרו לה פה שלום, היא היתה אוויר. ראו אותה כילדה, ראו את זה (הקשר שלנו) כלא רציני. ואז פתאום כשהתחננו, אז פתאום התחילו להגיד לה שלום" (לירן, עמ' 356).

אם כן, הקיבוץ ודאי לא היה מרחב בטוח, וגם בימינו הוא לא תואם להגדרה זו, אלא הוא זירה שעשויה לשעתק יחסי כוח. דהיינו, ניתן לזהות במדשאותיו הפסטורליות תופעות של להט"ב בופוביה ליברלית. מנגד, הקיבוץ מקדש גם ערכים של שוויון וקהילתיות, שהם אבני יסוד בקיומם החברתי של להט"ב. הדבר נכון בייחוד בקיבוצים שזוהו לאורך השנים עם עמדות פוליטיות יוניות, שמקדמות ערכים סוציאליסטיים ואוניברסליים. כפי שמתאר זאת עמית קמה במאמרו "אתה אף פעם לא לבד!": קולות עכשוויים של הומואים בקיבוץ:

החיים כהומו בקיבוץ לא רק אפשריים, נוחים ומיטיבים עם הפרט, אלא אף נכללים היטב במארג החברתי הקיבוצי [...] הנינוחות של חברי הקיבוץ מלמדת על אקלים דעות פתוח, סובלני וליברלי כלפי הומוסקסואליות. יתרה מכך, ההתערות המוצלחת של ההומו בקיבוץ מייצגת את הצורך או את הרצון להתכנס לתוך דלת אמותיה של חבורה להט"בית מסוגרת, שחבריה שותפים לתחושת אחרות המבודדת אותם מן הכלל. הכמיהה של להט"ב ישראלים רבים להתכנס לתוך ליבה של החברה הכללית ניכרת היטב גם בקרב חברי הקיבוץ. החפצים למזער את הפערים בינם לבין סביבתם ולהיכלל בה ללא עוררין (עמ' 291).

לפיכך, אסופת המאמרים שלפנינו תורמת תרומה רב-קולית לתיקון מחיקתה של ההיסטוריה הקווירית. היא מציעה התבוננות חשופה ואינטלקטואלית בחוויותיהם של להט"ב, אשר מלמדת על התפתחויות חברתיות, פסיכולוגיות ותרבותיות של להט"ב ישראלים לאורך השנים, ומאירה גם תמורות שחלו בקיבוץ ובמסגרותיו השונות. הספר כולל שלושה שערים המסודרים בסדר ליניארי, אשר עוסקים במקומם של להט"ב בקיבוצים בשנים עברו, ועד השנים האחרונות ממש: (א) עידן "הארון השקוף":

מהיווסדו של הקיבוץ עד שנות ה־70; (ב) סדקים ב"ארוזן השקוף": שני העשורים האחרונים של המאה ה־20; (ג) פירוק "הארוזן השקוף": תחילת המאה ה־21.

בהקדמה מציינים העורכים:

"הארוזן השקוף" הוא קטגוריה אנליטית, המופיעה בעיקר בשני העשורים האחרונים במחקרים הדנים במיקומם של להט"ב בקהילות שונות. המשגה זו מאתגרת את הדיכטומיה המלאכותית, שאין לה בסיס אמפירי ותיאורטי, בין "בתוך הארוזן" לבין "מחוץ לארוזן". משמעותו של "הארוזן השקוף" היא שזהותם המגדרית ו/או המינית של להט"ב היא בבחינת מעין סוד גלוי בקהילה. דהיינו, הסוד ידוע וגם ידוע שהסוד ידוע, אך על כך לא מדברים. לעיתים מזומנות הארוזן המטפורי נוכח בחיי הפרט גם אם יצא מן הארוזן בפני קרוביו ובוודאי אם לאו. משמעות הדבר היא שאין מדברים על "זה", גם אם המידע לגבי זהותו ידוע, ובוודאי כאשר לא בוצעה הצהרה של ממש (עמ' 9).

המיזם המחקרי שממנו נולדה האסופה היה בראשיתו חלק מסדנאות מחקר בנושא מגדר וקיבוץ ביד טבנקין בראשות סלביה פוגל-ביזאוי. מקריאת המאמרים ניתן לזהות תנועה בין מספר צירים טמפורליים ומרחביים: בין הציר האישי לציר החברתי, בין אז להיום, בין המיקרו למקרו. חשיפת סיפורים אישיים - דוגמת סיפוריהם של גיורא מנור (במאמרו של דותן ברום) "לא יכולתי לחיות חיים כפולים": גיורא מנור, הקיבוץ והארוזן (השקוף") או קוקא (במאמרו של יובל יונאי "הקיבוצניק הגאה ראשון: יציאתו של קוקא מהארוזן וניהול סגנון חיים הומואי בקיבוץ של סוף שנות השישים") - מאפשרת להכיר את רוח התקופה מנקודת מבט אינטימית וייחודית. הבאת קולותיהם של להט"ב וניתוח פרשני שלהם הם לב ליבה של העבודה ההיסטוריוגרפית, מלאכת התיעוד בעל פה, וכמובן המחקר האיכותני.

המחקרים מעניקים אפוא כבוד והכרה לפעולה הרטרופקטיבית. דהיינו, סקירת חוויות חיים, מיפוי ההתרחשות וכן הקונספטואליזציה לפרטי פרטים, מאפשרים לפרט להציב את הנרטיב שלו במרכז הכובד של הדיון על הקיבוץ. במידה מסוימת, גם אם לא במכוון, מהלך אפיסטמי זה משחרר את המרואיין מתודעה קורבנית וממיר אותה בתודעה של סוכנות (agency). על כן, אפשר אפילו לטעון שמתכוננת פה תנועה של הבניית זיכרון קולקטיבי־קוויירי קיבוצי, כזה המבקש לחבר בין האישי לקהילתי, ובין הקהילתי־להט"בי לקהילתי־לאומי.

המאמרים בספר מציעים טיפולוגיות שונות של תהליכי הבניית זהות וחשיפתה, אשר מנכחים פעם אחר פעם את "שקיפותו" של הארוזן. במהלך חייהם, להט"ב נדרשים לצאת מהארוזן פעם אחר פעם, לעיתים עקב הנסיבות ולעיתים בזכות תנאים

המאפשרים זאת; כך או כך, מדובר בתהליך רפלקסיבי שחורג מגבולות של זמן ומקום מסוימים.

שקיפות זו לא פוסחת גם על מרחבים מקוונים. למשל, מחקרה של פוגל-ביזאוי "יש הומואים בקיבוץ - וזה בסדר גמור": להט"ב בקיבוץ בראי האתר mynet-קיבוץ" מראה עד כמה המרחב המקוון מגויס להנכחת שיח להט"ב על המתרחש בקיבוצים, ובו בזמן משמש ערוץ אפשרי לאיתורם. באופן אירוני, נראה כי יש דמיון בין החוויה האמביוולנטית של להט"ב במרחבים מקוונים - אשר מצד אחד יש בהם מרחב בטוח לתקשורת, שלעיתים היא אנונימית, ומצד שני הם שבריריים ואף עלולים להיות מסוכנים (מרציאנו, 2009) - ובין חויית החיים בקיבוץ.

יתר על כן, החוויות מימי הקיבוץ, והחזרה אליהן, מאירות גם תהליכים של הגירת להט"ב לערים המרכזיות, שבהן קיימות אפשרויות חברתיות ותרבותיות מגוונות יותר. אולם, ממאמרים הכלולים באסופה, כגון אלה של יפה ברלוביץ, זאביק גרינברג, עמית קמה, יעל בר צדק וגילי הרטל, עולה שחיים להט"ביים תוססים מתרחשים כיום גם בפריפריה הקיבוצית.

נוסף על כך, הספר תורם רבות לכל העוסקים במחקר איכותני ונרטיבי, וספציפית לדיסציפלינה של לימודי להט"ב. במחקר האיכותני בלתי אפשרי לנתק לחלוטין את החוקר מהשדה שלו, והעובדה שלא מעט מהכותבים והכותבות הם עצמם קיבוצניקים להט"ב, בעבר או בהווה, מראה שעבודת השדה היא עבודת זהות. זוהי איננה "כתיבה על", אלא "כתיבה את", שנעשית בהגינות, מונעת הטיות ומאפשרת רפלקסיה מעניינת.

לצד כל זאת, ישנן מספר אוכלוסיות שנכון יהיה להרחיב עליהן יותר. ראשית, הקהילה הטרנסית. מאחר שמרבית חוויות החיים בקיבוץ מושתתות על חלוקה מגדרית בינארית, הרי אנשים על הקשת הטרנסית עשויים לפרש רבות מהן, בעבר ובהווה, באופן שונה מסיסג'נדרים. למשל, אפשר לשאול כיצד הארון הטרנסי בקיבוץ שונה מזה שבעיר. אני סבור שהשיח הטרנסי עשוי להיות חיוני ולתרום בהקשר זה. כמו כן, הייתי מעוניין ללמוד יותר על הקיבוץ הדתי, וחוויותיהם של להט"ב דתיים בו. האם גם במרחב הקיבוצי בית הכנסת ותנועת הנוער משמשות זירות לשימור הסוד, או דווקא להפך? ומה בדבר קיבוצים דתיים שאינם אורתודוקסיים, כמו יהל ולוטן הרפורמיים או חנתון המסורתית-קונסרבטיבי - האם הם מרחבים מוגנים יותר ממקביליהם, או מאשררים כמותם מנגנונים של פיקוח, בקרה וקבלה?

שתי קבוצות אוכלוסייה נוספות שראויות למחקרי המשך, בייחוד בהקשר ניאור ליברלי המתאגר התמקמויות מעמדיות סוציו-אקונומיות, הן מזרחים ויוצאי אתיופיה.

אתניות היא חלק בלתי נפרד מחוויית החיים של להט"ב, ובייחוד בהקשר הישראלי, היא מהווה במקרים רבים מכשיר לקלסיפיקציה והדרה חברתית. מספיק להזכיר את המפגש השכיח והמצלק בין מזרחים לאשכנזים בחסות הקיבוץ ובסביבתו, ועל כן אני חושב שדיון נרחב על מזרחופוביה בקיבוצים הוא חיוני בהקשר זה (Gigi, 2018). כך גם בנוגע לגזע: אם ננסה לחשוב על "הקיבוצניק" בהא הידיעה, מובן מאליו שהישות המדומיינת נצבעת בלבן. אם כן, מעניין היה לבחון חוויות חיים של להט"ב מקבוצות אתניות שונות, כמו יוצאי אתיופיה וברית המועצות לשעבר, גם אם מדובר במיעוט או ב"דיירים זמניים" בקיבוץ. בהקשר זה, ראוי לבדוק גם את זמן השהות בקיבוץ - האם הפרט הוא חלק מההרחבה, נמצא בפרויקט תעסוקתי זמני, או בכלל במשפחה מאמצת? כל קונסטלציה טמפורלית כזו עשויה לחשוף מכניזם שונה של להט"בופוביה, מבחוץ ואפילו מבפנים.

לסיום, טקסט זה נכתב ביוני 2024, בתר טראומת שבעה באוקטובר, שהזמינה דיון פצוע ומחשבה מחדשת על הקיבוץ וגבולותיו. כלי תקשורת שחשפו תמונות קשות מנשוא מהקיבוצים, שיקפו וכווננו בזמן אמת את הטראומה לדורות. אפשר להמשיך את הפריצה אל הקיבוצים לפגיעה בסמל הישראליות, המסגרת שמסמנת במובן היסטורי עמוק את ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. הפריצה לקיבוץ לא רק חושפת את העובדה שאיננו מרחב בטוח או מוגן, אלא גם מראה כי האנשים והנשים החיים בו הם איתנים, בעלי יכולת הישרדות, המשתדלים ליצור פרקטיקות קהילתיות גם כאשר הם רחוקים מבתם. בעת כתיבת שורות אלו, בעודם אוספים שברים וזיכרונות של שכול ואובדן, מאות קיבוצניקים וקיבוצניקיות מתנהלים בלי הקיבוץ, מחוצה לו, חלקם בעיר הגדולה. גם כאשר יחזרו אליו, לא יוכלו לחזור אל מה שהיה. אם נמשיל את היציאה מהקיבוץ ליציאה מהארון ה"שקוף", הרי מצד אחד היא עשויה להיות חוויית מקלט בטוחה ומכילה; מצד שני, בזמן שכולנו מתפללים לבנייה מחדש של הקיבוץ, אנו מייחלים לקריסת הארון, זה השקוף וזה האטום. **מבעד לארון השקוף: דיוקן של להט"ב בקיבוץ** הוא תרומה היסטורית-סוציולוגית חשובה לקידום חזון הומניסטי זה.

רשימת המקורות

מרציאנו, א' (2009). תפקיד הפורומים הווירטואליים בהתמודדותם של נערים הומואים עם תהליך היציאה מהארון. **מסגרות מדיה**, 4, 1-28.

Gigi, M. (2018). Relations between development towns and kibbutzim: Sderot and Sha'ar Hanegev. *Israel Studies Review*, 33(3), 121–139.